

Typology of Yazd Sabbats based on historical texts

davood emami meybodi, ¹

(DOI): [10.22034/SKH.2022.12203.1256](https://doi.org/10.22034/SKH.2022.12203.1256)

Abstract

Original Article

P 117 - 146

Since Yazd has had fewer social ups and downs, its architecture has continued in a peaceful environment. Dry weather, distance from natural disasters, contentment culture of the people and conservative and peace-loving mood of the rulers are among the factors of preserving the buildings of this city, with Ilkhani age and even before it. The intactness of old buildings has provided the ground for comparative studies between historical texts and existing buildings. The abundant use of sabbat in the historical texts of Yazd and the soundness of some of its samples, as well as the lack of research on the types of sabbats in Yazd, have led this article to address this issue. In this research, we want to know what are the characteristics of the mentioned Sabbats in historical texts and can they be classified? The method of this research is historical-analytical and its main source is historical sources, such as books: "the History of Yazd", "the new history of Yazd", Jame'e Mofidi and Jame'e Jafari. After the etymology of the word Sabbat, this article has entered the historical studies of Sabbat; Next, after examining the proximity, decorations, inscriptions and founders of historical sabbats, it discussed the topic of classification of historical types. This article also deals with the reasons and methods of formation of Sabats and finally introduces three types of Sabat architecture.

Keywords: : Sabat, architecture, Yazd, typology, history.

1- Ph.D. Student of restoration and restoration of historical buildings and textures, Faculty of Conservation and Restoration, Isfahan University of Arts, Iran. Mehraz.emami@ymail.com

Received: 2022/06/01 | Accepted: 2022/08/21

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution4.0 | <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

گونه شناسی سابات های یزد باتکیه بر متون تاریخی

داوود امامی میبدی^۱

شناسه دیجیتال (DOI): 10.22034/SKH.2022.12203.1256

نوع مقاله: علمی پژوهشی

چکیده

ص: ۱۴۶/۱۱۷

یزد بواسطه اینکه کمتر دچار فراز و نشیب‌های اجتماعی شده، معماری دریک بستر آرام به استمرار و تداوم خود ادامه داده است. همچنین در منطقه یزد با توجه به شرایط خشک آب و هوایی، دوری جستن از حوادث طبیعی، فرهنگ قناعت پیشه مردمان، خلق و خوی محافظه کار و صلح جوی حاکمان همگی باعث حفظ ساختمان‌هایی با قدمت ایلخانی و ماقبل دریافت تاریخی شده است. دست نخورده بودن بناهای قدیمی زمینه را برای مطالعات تطبیقی بین متون تاریخی و بناهای موجود تسهیل می‌کند. بنابراین با توجه به کاربرد زیاد سابات در متون تاریخی یزد و سالم بودن برخی نمونه های تاریخی، همچنین عدم انجام پژوهشی درباره گونه‌های سابات‌های یزد، در این مقاله به این موضوع پرداخته شده است. در این تحقیق بدنبال آنیم که بفهمیم سابات‌های مذکور در متون تاریخی دارای چه ویژگی‌هایی هستند و آیا می‌توان آنها را دسته بندی نمود؟ روش این پژوهش تحلیلی-تاریخی و منبع اصلی آن، منابع تاریخی مانند کتاب تاریخ یزد و تاریخ جدید یزد جامع مفیدی و جامع جعفری است. مقاله پس از ریشه شناسی واژگان سابات وارد مطالعات تاریخی سابات شده است. پس از بررسی مجاورت، تزئینات، کتیبه و بانی سابات‌های تاریخی وارد مبحث دسته بندی گونه‌های تاریخی شده است. در ادامه مقاله به دلایل و نحوه شکل گیری سابات در بخش تحلیل و بحث پرداخته است. در نهایت این مقاله به معرفی سه گونه معماری سابات می‌پردازد.

کلید واژگان: سابات، معماری، یزد، گونه شناسی، "تاریخ"

^۱ - دانشجوی دکتری مرمت و احیای بناها و بافت‌های تاریخی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر، اصفهان، ایران.

mehraz.emami@ymail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۱۱ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۳۰

مقدمه:

ساباط عنصری ساختمانی است که در مناطق کویری ایران بوفوریچشم می خورد. ساباط در مفهوم عام آن بصورت سایبانی هست که پیوند لاینفکی با معبر و راه دارد. خصلت سایه اندازی ساباط و خنک نمودن بخشی از راه در مناطق کویری، باعث شده است این عنصر تکرار شود و دریافت قدیم شهر یزد شاهد ساباط های زیادی باشیم. تنوع و کثرت ساباط های ساخته شده در یزد نشان از عقبه ساخت و ساز در این منطقه کویری می دهد. این پیشینه باعث شده است از ساباط برای اهداف مختلفی استفاده شود. نقش معمارانه ساباط شامل ایجاد تنوع بصری گذر، افزایش سیالیت فضایی، ایجاد نقاط مکث و حرکت، افزایش نفوذ پذیری، تعریف حدود و مرز، پیوستگی فضایی، تعریف مفاهیم پایه ای معماری می شود. نقش سازه ای ساباط نیز شامل مهار نیروهای جانبی، یکپارچگی ساختاری، کاهش لاغری جرزهای کناری، متعادل کننده جابه جایی های طرفین، ایجاد پل حرارتی، مبدل نیروهای باشد. بنابراین وقتی شاهد بکارگیری ساباط بادامنه وسیعی از اهداف و کارکردها هستیم باید شاهد معماری پیشرفته ای نیز باشیم. این معماری پیشرفته در زمانی که نگارش تواریخ محلی پیشرفت می کند خود رانمودار می کند بطوریکه این متون مشحون از بناهایی همچون ساباط است. دلیل پیشرفت تواریخ محلی این بوده که شهرها، واحدهای مستقلی بوده اند که در موقع آشوب، منحصر از سوی قاضی یا شیخ محل رهبری می شدند و این امر زمینه ای بوده تا تواریخ پدید آید و شرح حال مردان معروف شهر در آن نوشته شود. (لمبتون، ۱۳۶۰: ۱۰۲) ساباط در تاریخ ادبیات معماری و شهرسازی یزد حضوری پررنگ دارد. این حضور مسبوق به سابقه با تکرار و تعدد واژه ساباط در متون تاریخی قرن هشتم و نهم معنا می یابد. این پیشینه قوی باعث شده نگارنده برای فهم ساباط در قرون میانی از کتب تاریخ محلی بعنوان مراجع اصلی استفاده کند. در این نوع کتابها برخلاف تاریخ های عمومی، بدلیل محدوده مکانی و گاه زمانی، به بیان جزئیات شرایط اجتماعی در حد محدودتری پرداخته شده است. (گلیجانی مقدم، ۱۳۸۶: ۱۶۶) بنابراین نگارنده برای بررسی یکی از اجزای این معماری پیشرفته که همانا ساباط است به ادبیات تاریخ محلی و کرونولوژی کالبدی توجه نموده تا از این رهگذر تصویری شفاف از این عنصر تاریخی بدست آید. در نهایت در این مقاله با رویکردی تاریخی به بررسی ساباط در تاریخ ادبیات معماری محلی پرداخته و سعی نموده تصویری از آنچه گذشتگان این بوم ساباط نامیده می شود را بدست آورد.

پرسش های تحقیق:

- ۱- به استناد متون تاریخی ساباط های یزد را می توان به چند گونه تقسیم بندی نمود؟
- ۲- معماری ساباط های تاریخی دارای چه ویژگی هایی هستند؟
- ۳- دلیل پیدایش ساباط دریافت تاریخی یزد چه بوده است؟

پیشینه تحقیق:

پیرنیا در کتاب تالیفی خود به تعریف و ریشه شناسی واژه ساباط پرداخته است. (پیرنیا، ۱۳۸۰) غلامحسین معماریان در بخش راه و بناهای وابسته به معرفی کارکردهای ساباط پرداخته است و ساباط رایکی از ساختمانهای میان راهی نیز دانسته است. (معماریان، ۱۳۸۷) حسین سلطانزاده در کتاب «فضاهای شهری دریافت تاریخی» (سلطانزاده، ۱۳۹۱) به معرفی ساباط و در کتاب «فضاهای ورودی» ضمن اشاره به متون تاریخی یزد باز به توصیف ساباط پرداخته است. (سلطانزاده، ۱۳۸۴) غلامرضا نعیم در کتاب «دزفول شهر آجر» به معرفی ساباط های آجری دزفول پرداخته است. (نعیم، ۱۳۸۳) گونه شناسی معماری یکی از موضوعاتی درباره ساباط هست که توسط محقق های زیادی مورد استفاده قرار گرفته است. گونه شناسی فرمی ساباط های ایران براساس هندسه (توکلی و ولی بیگ، ۱۳۹۲) و گونه شناسی ساباط از منظر فرم و عملکرد در اقلیم گرم و خشک (بگری و عامری سیاههویی، ۱۳۹۹) همچنین گونه شناسی ۳۳ ساباط موجود در بافت قدیم دزفول و اثر گذاری آن در طراحی شهری (مکوندی، شوهان، مکوندی و دورخیز، ۱۳۹۲) نمونهایی از همین مطالعات است. فرم شناسی ساباط های مناطق گرم و خشک ایران توسط غیائی و کامران کسمایی بررسی شده است (غیائی و کامران کسمایی، ۱۳۹۷) از جمله مقالات شایسته در این مقوله، مقاله گونه شناسی ساباط های بافت تاریخی نایین بوده که نویسندگان آن بعدا در مقاله ای جداگانه به بازشناسی ماهیت ساباط دریافتهای تاریخی پرداخته اند. (سلطانی محمدی و آزاد، ۱۳۹۷) قبادیان در کتاب خود به تنوع ساباط در اقلیم های مختلف می پردازد. (قبادیان، ۱۳۷۳) این تمایز کالبدی موجب نگارش مقالاتی در این حوزه شده است. برای نمونه در مقاله مقایسه نقش و عملکرد ساباط یزد با شهرهای دیگر مورد مقایسه قرار گرفته است. (پوراحمد، میرزایی، بهاری نژاد و رحیمی، ۱۳۹۹) مقایسه تطبیقی ساباط ها بین اقلیم گرم و خشک و مناطق کوهستانی موضوع مقاله دیگری در این رابطه هست. (اسدی، کامران کسمایی، ۱۳۹۵) ارزیابی عملکرد سازه ای ساباط یکی دیگر از موضوعاتی است که در مقالاتی مختلف دیده می

شود (مداحی، آزادگان، نصیر وسهامیان مقدم، ۱۳۹۹) همچنین گونه شناسی و تحلیل چگونگی کارکرد سازه ای درچندین ساباط یزد مورد مطالعه قرار گرفته است. (عزیزی و بیگ زاده، ۱۳۹۶) از جمله پژوهش هایی که میتوان درباره معماری قرون میانی به آن اشاره کرد، کتاب "معماری تیموری ایران وتوران" نوشته دونالد ویلبر و لیزا گلمبگ میباشد که در این مقاله هم به آن اشاره شده است. (ویلبروگلمبگ، ۱۳۷۴) یکی دیگر از منابع معتبر معماری درحوزه معماری یزد کتاب "یادگارهای یزد" نوشته ایرج افشار میباشد که با نگاهی تاریخی به معرفی معماری بناهای این خطه پرداخته است ولی از حد معرفی کلی بناها خارج نمی شود. (افشار، ۱۳۵۴) همچنین در گزارش پژوهشی خانه های صفوی میدبه مطالعه ومقایسه ساباط های این دوره پرداخته شده است. (اسفنجاری وذاکرعاملی، ۱۳۸۴) بنابراین مشخص میگردد که تاکنون مطالعاتی که انجام شده براساس ساباط های موجود بوده ومطالعاتی درجهت شناسایی ودسته بندی ساباط براساس متون تاریخی وانطباق باوضع موجود انجام نگرفته است.

معنای لغوی ساباط

برای گونه شناسی ساباط های یزد باید به معنای واژه ساباط رجوع نمود بدلیل آنکه معماری های متفاوت که به آن ساباط اطلاق می شود ناشی از دامنه دار بودن کلمه ساباط است ودرقرون میانی، معماری های متنوع ساباط را با یک واژه بکار می گرفتند. فرهنگ معین ساباط را سایبان ودالان سرپوشیده معنی نموده است. فرهنگ عمید نیزدریک تعریف ساباط را پوشش بالای گذرودرتعریفی دیگر ساباط راسقفی را که درزیرآن راه ورود به خانه باشد، معرفی نموده است. (عمید، ۱۳۸۹: ۶۴۳) درلغت نامه دهخدا چند معنی برای واژه ساباط بکاررفته است. معنی متداول ساباط که پوشش رهگذراست یکی از معانی واژه است. معنی دیگرساباط، رهگذری میان دوخانه که ازآنجا ازخانه ای بخانه دیگر عبورکنند، است. معنای سوم ساباط را دهخدا بصورت شهر مدائن یا تیسفون عنوان کرده که درادامه مقاله با رجوع به این معنی به تفصیل شرح داده خواهدشد. (دهخدا، ۱۳۷۳: ۱۱۶۱۸) بنظرپیرنیا ساباط تازی شده ساباط بوده وریشه آنرا فارسی کهن می داند. بنظر پیرنیاواژه ساباط ازدوبخش «سا+بات» برابرآسایش+ساختمان درست شده است. ساباط روی هم رفته به جای آسایشگاه و استراحتگاه امروز به کارمیرفته است؛ همچنین به کلیه ی بناهایی که به منظورآسودن برپا می شده، چه درشهر و چه دربیرون ازآن اطاق می شده (پیرنیا، ۱۳۸۰: ۱۲۲) ودرشهرستانهای جنوبی ایران هنوز هم این واژه درست درجای خود به کارمی رود.

(پیرنیا، ۱۳۸۰: ۲۳۱) همچنین پیرنیا در مجله اثر، ساباط را به معنای سایبان، سایه گاه و سراسایه نیز تعریف کرده است. (پیرنیا، ۱۳۸۰: ۹۹) پیرنیا درجایی دیگر ساباط را بخشی از راه سرپوشیده بوده که در دو سوی آن چند اتاق یا سکو (صفه) داشته است؛ همچون یک راسته بازار معرفی کرده است (پیرنیا، ۱۳۸۰: ۱۲۲) نعیم در کنار معرفی خانه های دزفول، ساباط را اتاقی بالای گذر معرفی کرده است. (نعیم، ۱۳۸۳: ۱۱۰) این نحوه تعریف باز در خانه های ناین توسط سلطانزاده تکرار می شود و او اتاق سرپوشیده روی راه را ساباط نامیده است. (سلطانزاده، ۱۳۸۴: ۹۸) همچنین قبادیان نیز ساباط را اتاق بالای گذردانسته است. (قبادیان، ۱۳۷۳: ۱۲۵) در این سه تعریف ایجاد فضای بسته (اتاق) روی گذر بکار گرفته شده که در مطابقت با معماری موجود بوده است. نوع دیگر تعاریف اینست که اشاره ای به ایجاد فضا بر روی طاق روی معبر نمی کند مانند سلطانزاده که در کتاب دیگر خود، ساباط را صرفاً فضای سرپوشیده روی معبر دانسته است. (سلطانزاده، ۱۳۸۴: ۸۱) توسلی هم در کتاب خود ساباط را دالان و گذر سرپوشیده معرفی نموده است. (توسلی، ۱۳۹۱: ۶۵) سلطانزاده در کتاب فضاهای شهری علاوه بر سرپوشیده بودن کوچه جلوی درآیگاه چندخانه، جایگاه گردهمایی همسایگان و بازی بچه ها نیز معرفی کرده است. (سلطانزاده، ۱۳۹۱: ۷۷) در فرهنگ نامه معماری ایران علاوه بر معانی مذکور، ساباط راسایه بانی که بالای دیوار می سازند تا درختانی را که کنار دیوار ساخته اند حفظ کنند، تعریف کرده است. (بهشتی و قیومی، ۱۳۸۸: ۱۴۷) در المعانی عربی ساباط راسقف میان دو دیوار که در زیر آن راهرو باشد نیز تعریف کرده اند. این تعریف ساباط برگرفته شده از ریشه عربی واژه «سبط» است. واژه سبطانه که به معنی لوله ایست مانند نی که با ریختن ریگ در میان آن و دمیدن در آن پرندگان را شکار می کنند، نیز برگرفته شده از واژه سبط هست. بنظر میرسد شکل لوله ای طاق های آهنگ که در ساباط ها بکار گرفته می شده در اطلاق نام ساباط به آنها بی تاثیر نبوده است. در واژه نامه توصیفی میبد، ساباط های خارج شهر را محل استراحت و دارای فضاهای تختگاه، آب انبار و اتاق معرفی کرده است. (شجاع رضوی، ۱۳۸۴: ۷۴)

ساباط در متون تاریخی یزد

ساباط در متون تاریخی یزد به شکل های متفاوتی بکار گرفته است. مجاورت ساباط با بناهایی مانند مسجد، مزار، خانه، مدرسه، خانقاه، باغ، کاروانسرا و حمام بوده است و بیشترین همجواری ساباط با خانه ها و بعد با باغ هست. (جدول ۱) ساباط های مذکور در متون تاریخی معمولاً با

دوواژه بکارگرفته می شوند. واژه مکرر با ساباط کلمه «عالی» است. صفت عالی درمتون تاریخی یزد به دو معنا بکارگرفته شده است اولی به مفهوم کیفیت عالی و خوب هست و دیگری عالی به معنای بلند و رفیع است. واژه دیگر همراه ساباط کلمه «مروح» است که جعفری برای ساباط مزار شیخ الاسلام ذکر کرده است. (جعفری، ۱۳۳۸: ۱۲۱) هرچند کارکرد ساباط بعقیده پیرنیا محل آسایش و استراحت بوده ولی درمتون تاریخی شواهدی دیده می شود که در این ساباط ها فعالیت های دیگری جریان داشته است. برای مثال کاتب توضیح می دهد ساباط قاضی محل پذیرایی از مردم و فقرا بوده است. «هرکه درروز پنجشنبه و جمعه بدین ساباط رسیدی کاسه بغرا پیش او نهادندی، و گویندهزارویک کاسه بغرا مقرر بود» (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۸۳) همچنین کاتب در شرح باغ ساباط اعلام می دارد که «هرپسین شاه یحیی ازباغ بیرون امدی و برنیم صفه ساباط برمسند نشست و درمیدان گاوشیر به جنگ انداختی» (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۷۹). این ساباط محل جلوس شاه یحیی و مشاهده زورآزمایی کشتی گیران و هنرنمایی هنرمندان بوده است. ازمتون تاریخی مشخص میگردد که برخی باغات عمارتی بغیراز ساباط جلوی درگاه باغ نداشتند مانند باغ لالا که این ساباط به «ده نیم» مشهور بوده است. (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۷۶) علاوه برآن بعضی باغات را به نام ساباط جلوی آن می شناختند و نامگذاری می کردند. در کتاب جامع الخیرات از وجود سه باغ به نامهای ساباط کیا، ساباط اتابکی و ساباط محیی الدینی نام می برد که خریدار جدید دستور به برداشتن دیوار بین باغات و تجمیع باغات می کند. (حسینی، ۱۳۴۱: ۱۹۰)

جدول ۱: دسته بندی سابات های مذکور در متون تاریخی یزد براساس همجواری آنها. (ماخذ: نگارنده)

نمونه تاریخی	همجواری	ساباط
شرف الدین یعقوب قاضی - امیرغیاث الدین علی - امیرفخرالدین احمد ندوشنی - امیرشمس الدین محمدخضرشاه - خواجه صدرالدین احمد ابیوردی - امیرغیاث الدین علی طاب ثراه - خواجه ضیاءالدین محمد - امیرقطب الدین خضرشاه -	خانه	
عبدالقادریه - شمسیه - رکنیه - غیاثیه - اصیلیه دھوک	مدرسه	
باغ سابات - باغ عزآباد - باغ تخته - باغ گرشاسی - باغ لایستان - باغ تغوی شاهی - باغ مهد علی بیگه سلطان بنت شاهزاده بایسنغر - باغ قرب مزار شیخ تقی الدین دادا - باغ لالا - باغ جلال الدین خضرشاه - باغ فیروزی	باغ	
خواجه جمال الدین خواری درسرپلک - امیرمشارالیه -	حمام	
امیرمعین الدین اشرف - امیراسکندرهندو - آستانه مسجدجمعه سرآب نو -	مسجد	
امامزاده جعفر - سعید جمال الاسلام - مزار شیخ جمال الاسلام - مزار شیخ احمد فهادان	مزار	
امیرمشارالیه - امیرقطب الدین خضرشاه -	کاروانسرا	
خانقاه امیرمعین الدین اشرف - خانقاه سرآب نو	خانقاه	

بکارگیری تزئینات در سابات ها بوفور دیده می شود. (جدول ۲) مثلا جعفری در ذکر عمارت امیررکن الدین قاضی به سابات نقشین بردریاغ تخته اشاره می کند. (جعفری، ۱۳۳۸: ۸۷) همچنین کاتب از وجود سابات رفیع منقش بردرگاه مزار شیخ الاسلام نام می برد که توسط مولانا شهاب الدین محمد ساخته شده است. (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۵۰) شرفی سابات از جمله بخش هایی است که

برای ساباط مدرسه گیائیه چهارمنار ذکر شده است. (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۲۷). ساباط مزار شیخ احمد فهادان را سلطان مبارز الدین محمد با کاشی تزئین کرده بود. (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۶۹) در مطالعه متون تاریخی مشخص می گردد که اکثر ساباط ها بامصالح بومی یعنی خشت ساخته می شده است. برای مثال کاتب تاکید بر آجری بودن ساباط مزار شیخ احمد فهادان می کند که نشان از متمایز بودن ساباط بوده است. اکثر ساباط هایی که توسط مردم ساخته می شده تزئین نمی شده است. برای نمونه ساباط ده نیم که بر روی شارع جلوی باغ لالا ساخته شده بود تا سالها بدون اندود بوده و بعدها توسط محمودخوارزمی همزمان باسفید کردن بازارها، این ساباط هم اندود گچ شده است. (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۷۷)

جدول ۲: دسته بندی تزئینات ساباط های مذکور در متون تاریخی یزد. (ماخذ: نگارنده)

ساباط	تزیینات	نمونه تاریخی
ساباط	کاشیکاری	خانه امیر غیاث الدین علی-مدرسه شمسیه-مدرسه قادریه-مدرسه شمسیه-ساباط مزار شیخ احمد فهادان
	منقش	ساباط بردرباغ تخته-ساباط قرب مزار شیخ تقی الدین دادا-ساباط مدفن شیخ جمال الاسلام-ساباط باغ فیروزی
	گچکاری	اندود سفید ساباط مزار امامزاده جعفر-ساباط ده نیم-ساباط قاضی

کتیبه ساباط ها باموضوعات متنوعی همچون شرح زندگینامه، شرح وقفیات، اشعاری درنعت بانی، ادعیه، آیات قرآنی و حتی اشعاری عرفانی با موضوع اقرار به توحید خداوند، ساخته می شده است. کتیبه ساباط مزار امامزاده جعفر شرح واقعه های امامزاده معصوم بوده (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۳۸) مضمون کتیبه ساباط خانه امیر غیاث الدین علی قصیده ای از سخنان مولانا کمال الدین خواجه کرمانی باموضوع توحید بوده است. (کاتب، ۱۳۸۶: ۹۳) کتیبه کاشیکاری شده مدرسه شمسیه شرح موقوفات مجموعه چهارمنار بوده است. (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۱۸) بر روی ساباط رفیع مدفن شیخ الاسلام قصیده سید حسن متکلم ثبت بوده است. (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۵۰) کتیبه باغ ساباط شعری موحدانه از مولانا کمال الدین اسمعیل بن عبدالرزاق اصفهانی داشته است. (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۷۹)

اگرچه شخص معمار نقش مهمی در بنا ایفا می کند، اما وجوه دیگر بنا با امیال و مقدرات بانی

و نیازمندی و شرایط استفاده کنندگان از بنا، شکل میگیرد. (ویلبروگلمیگ، ۱۳۷۴: ۸۸) بانی بیشتر ساباط های یزد حاکمان و صاحب منصبان اموراداری و لشکری بودند. با توجه به اینکه بخش زیادی از بناهای مذکور متعلق به ساباط های باغات مجلل بوده بنابراین می توان پیش بینی نمود که سهم مردم عادی از ساخت ساباط ناچیز بوده است. (جدول ۳) علاوه بر آن وجود ساباط های نقشین و ساباط های طبیبی دار که با تزئینات نیز همراه می شدند، امکان حضور مردم را در ساخت این بناها محدود می کند. بیشتر ساباط هایی که در متون تاریخی ذکر شده بردر ساختمانی ایجاد شده که خود بانی آنرا بوجود آورده و نمونه هایی مانند ساباط شیخ احمد فهادان که توسط امیر مبارزالدین برای تجلیل مقام شیخ ساخته شده است، کمتر هست. جدول ۳: لیست ساباط های تاریخی یزد به همراه پدیدآورنده آنها. (ماخذ: نگارنده)

بانی	مجاورت	ماخذ
شاه یحیی	باغ ساباط	جعفری، ۱۳۳۸: ۳۶ و ۱۴۰
امیر غیاث الدین علی	خانه بانی	جعفری، ۱۳۳۸: ۴۸
شرف الدین یعقوب قاضی	خانه بانی	جعفری، ۱۳۳۸: ۵۷
امیر فخرالدین احمد ندوشنی	خانه بانی	جعفری، ۱۳۳۸: ۶۲
امیر شمس الدین محمد خضر شاه	خانه بانی	جعفری، ۱۳۳۸: ۶۶
خواجه صدرالدین احمد ابیوردی	عمارت بانی	جعفری، ۱۳۳۸: ۶۸
امیر سلطان عبدل	حمام خواجه جمال الدین خواری	جعفری، ۱۳۳۸: ۷۰
تاج الدین بن غیاث الدین سنغر	باغ عزآباد	جعفری، ۱۳۳۸: ۷۱
آقا یوسف حلبی مشهور به	مدرسه دھوک سفلی	جعفری، ۱۳۳۸: ۷۲

چهره			ساباط
امیرمعین الدین اشرف	مسجد سرآب نو	جعفری، ۱۳۳۸: ۷۶	
رکن الدین قاضی	باغ تخته	جعفری، ۱۳۳۸: ۸۷	
سید شمس الدین	مدرسه چهارمنار	جعفری، ۱۳۳۸: ۸۸	
امیرمعین الدین اشرف	مزار امامزاده جعفر	جعفری، ۱۳۳۸: ۱۰۸	
مولانا غیاث الدین علی منشی	مزار شیخ الاسلام	جعفری، ۱۳۳۸: ۱۲۱	
امیر اسکندر هندو	مسجد اسکندریه	جعفری، ۱۳۳۸: ۱۳۲	
شاه یحیی	باغ گرشاسپی	جعفری، ۱۳۳۸: ۱۴۰	
شاه یحیی	باغ لایستان	جعفری، ۱۳۳۸: ۱۴۷	
طغی شاه	باغ طغی شاهی	کاتب، ۱۳۸۶: ۶۹	
امیر مشارالیه	کاروانسرای بانی	کاتب، ۱۳۸۶: ۹۱	
بیکه سلطان بنت شاهزاده بایسنغر	باغ بانی	کاتب، ۱۳۸۶: ۹۱	
امیر مشارالیه	حمام بانی	کاتب، ۱۳۸۶: ۹۲	
امیر غیاث الدین علی طاب ثراه	عمارت بانی	کاتب، ۱۳۸۶: ۹۳	
خواجه ضیاء الدین محمد	دیوانخانه بانی	کاتب، ۱۳۸۶: ۹۹	
امیر قطب الدین خضر شاه	خانه بانی	کاتب، ۱۳۸۶: ۱۰۱	
امیر قطب الدین خضر شاه	کاروانسرا بانی	کاتب، ۱۳۸۶: ۱۰۲	
امیرمعین الدین اشرف	مسجد سرآب نو	کاتب، ۱۳۸۶: ۱۰۸	
سید رکن الدین	باغ بانی	کاتب، ۱۳۸۶: ۱۱۷	

کاتب، ۱۳۸۶: ۱۱۸	مدرسه شمسیه	سید شمس الدین
کاتب، ۱۳۸۶: ۱۱۹	مدرسه رکنیه	سید شمس الدین
کاتب، ۱۳۸۶: ۱۲۷	مدرسه غیاثیه سرریگ	امیرغیاث الدین الحسینی
کاتب، ۱۳۸۶: ۱۳۰	مدرسه اصیلیه دهوک	خواجه ابوالمعالی
کاتب، ۱۳۸۶: ۱۴۵	خانقاه سرآب نو	قاضی شهاب الدین
کاتب، ۱۳۸۶: ۱۵۰	مزار شیخ الاسلام	مولانا شهاب الدین محمد
کاتب، ۱۳۸۶: ۱۶۹	مزار شیخ احمدفهدان	مبارزالدین محمد بن مظفر
کاتب، ۱۳۸۶: ۱۷۶	باغ لالا	لالا صواب اتابکی
کاتب، ۱۳۸۶: ۱۸۰	باغ بانی	امیرجلال الدین خضرشاه
کاتب، ۱۳۸۶: ۱۸۳	باغ بانی	سیدرکن الدین

گونه اول ساباط

اولین گونه ساباط های یزد بصورت سایبانی جلوی در ورودی خانه تعریف می شده است. واژه ای که در متون تاریخی به دفعات همراه با این ساباط بکاررفته، واژه «بردرگاه» است؛ مثلاً در ذکرخانه شرف الدین یعقوب قاضی در کتاب تاریخ یزد چنین سخن رفته است: «سه خانه نیکومتصل بیکدیگر عمارت کرد و بادگیرهای عالی و باغچه مشجروچاه خانه و حوض و بردرگاه ساباطی عالی و عمارت بر بالای اصطبل...» (جعفری، ۱۳۳۸: ۵۷). در خانه های محمدخضرشاه نیز از ساخت ساباط بر در خانه نام برده شده است. کاتب در وصف خانه امیرغیاث الدین علی طاب ثراه به ایجاد ساباط عالی بر درگاه آن خانه نام برده شده است بطوریکه این ساباط کتیبه کاشیکاری شده با خط سعیدشمس الدین محمدشاه حکیم داشته است. (کاتب، ۱۳۸۶: ۹۳) یکی از عمومی ترین خصوصیات معماری باغهای یزد، برافراشتن رواق و یا تعدادی ساباط در آنها بود. ساباط غالباً نزدیک ورودی یا کنار خیابان باغ قرار می گرفت. (ویلبروگلمیگ، ۱۳۷۴: ۲۴۶) در کتاب تاریخ جدید یزد به ساخت این نوع ساباط در جلوی باغ لالا اشاره می کند که تنها عنصر ساختمانی باغ بوده است. «اما هیچ عمارتی ندارد با غیر از ساباطی که در جنب باغ در شارع ساخته اند و مشهور است به ساباط ده نیم» (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۷۶) همچنین جامع الخیرات اشاره به دو باغ تخته و اسحاقی می

کند که نزدیک دروازه کوشکنو واقع شده بودند وبعدا تجمیع شدند وطاقی (ساباطی) برسر در ورودی اجرا کرده بودند. (حسینی، ۱۳۴۱: ۸۳). ساخت ساباط یکی از عوامل آبادانی درمحلّه بوده است. تاریخ یزد به ساباطی اشاره می کند که درسرکوچه حظیره بهمراه مسجد، سقاوه وبازار توسط استادحسین بن غیاث الدین سنغر ساخته وباعث آبادانی محل شده است. (جعفری، ۱۳۳۸: ۷۱). این نوع ساباط خود شامل دوسته بوده است. دسته اول بصورت پوششی طاقی برروی کوچه وجلوی درگاه خانه ایجاد می شده است. این نوع ساباط متعارف ترین وشناخته ترین نوع ساباط هست وامروزه نیز اکثرساباط را با این نوع فضاسازی می شناسند. این نوع ساباط که هم بصورت طاق مجزا وهم بگونه اتاق روی طاق به وفور اکنون درباقت تاریخی یزد مشاهده می گردد. متون تاریخی ازاین نوع ساباط هایی نام می برد که درجلوی درگاه بناهای مهم بوده ونقطه مکئی برای دسترسی به کاربری های حایز اهمیت اطراف خود بوده است. برای نمونه درتاریخ جدید یزد از ساباط مدرسه اصیلیه دهوک نام می برد که دسترسی به خانه وحانوت وحمام را فراهم می کرده است. (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۳۰) این نوع ساباط ها باتوجه به اینکه برروی کوچه ساخته می شدندومتعلق به عموم مردم بودند، دردورانهای دیگر براحتی تخریب می شدند. برای مثال کاتب ازساباطی نام می برد که توسط احمد فراش تخریب شده است: «... قطعه زمین خلف ساباط خانقاه بخريد ونیش کرد وساباط وسقایه که امیرمعین الدین اشرف ساخته بود تمام منهدم کرد» (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۴۰)

زیرگروه دوم درگونه اول ساباط های متعلق به سایبان هایی هست که معمولا طویل تر از ساباط های دسته اول بوده وعلاوه برپوشش معبر جلوی ورودی دارای صفه یا دکانچه هایی برای نشستن بودند. ساباط های دکانچه دار بیشتر درجلوی باغات یزد بکار می رفته است. کاتب این ویژگی رابرای باغ های زیادی ذکر می کندازجمله باغ گرشاسپی که بدین قرار است: «نصره الدین شاه یحیی بردرباغ ساباطی عالی ساخته وچهاردکان براوراست کرده وساباط مروح است ومردم گاه گاه به عشرت روند» (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۷۸) یکی دیگر ازساختمانهای دارای ساباط دسته دوم، باغ فیروزی هست که ساباط آن مشهور به ساباط قاضی بوده است. این ساباط دارای دکانچه هایی (صفه هایی) بوده که مردم برسبیل عیش وخوشگذرانی بیشتراوقات برآن می نشستند. (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۸۳) درکتاب جامع مفیدی برای باغ سعدآباد وباغ عشرت آباد نیز به ساخت دکانچه (صفه) بردرباغ اشاره شده است. (مستوفی بافقی، ۱۳۸۵: ۶۸۰ و ۶۸۱) جعفری درذکرعمارت احمد ایبوردی به ساباطی بلند اشاره می کند که جلوی درگاه خانه بوده ودوطرف

کوچه صفا هابی داشته است که تجارغریب به دیدن او می آمدند و بر صفا ها می نشستند تا خواجه بیرون آید. (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۰۰) الگوی ساباط های دکان دار محدود به باغات نبوده بلکه در جلوی ساختمان های دیگر نیز بکار می رفته است. کاتب در معرفی ساباط مسجد جمعه سرآب نوکه ابتدا باغی بوده است، بدین صورت اشاره می کند: «ودر آستانه مسجد ساباطی وسیع و دورسته دکان دورویه بر در مسجد مرتب فرمود». (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۰۸)

گونه دوم ساباط

دومین دسته ساباط در یزد بگونه عمارتی در سردر ساختمان بوده و تفاوت آن با ساباط های دسته اول اینست که این نوع ساباط نه در جلوی درگاه خانه که با طاق پوشش می یافته، بلکه جزئی از ساختمان بوده است و بصورت عمارت سردر تعریف می شده است. در باغ لایستان که بانی آن شاه یحیی بوده، جعفری بدین صورت آن را شرح می دهد «شاه یحیی آنرا ساخته، و ساباط عالی بر درگاه نهاده و کوشکی بر بالای درگاه» (جعفری، ۱۳۳۸: ۱۴۷) در کتاب معماری تیموری در ایران و توران بدین صورت به این ساباط اشاره شده «از اختصاصات باغ حاکم مظفری در یزد، کوشکی بوده که بر فراز ساباطی ساخته بودند. احتمالاً این کوشک از طنبی مجلل تربوده است». (ویلیبر و گلمبگ، ۱۳۷۴: ۲۴۶) ایجاد کوشک بر بالای درگاه توسط خواجه امیرشاه در باغ امیرشاهی نیز تکرار میشود. (جعفری، ۱۳۳۸: ۱۴۶) غالب باغها دارای یک نوع ساختمان به نام طنبی بود که برای ایام تابستان طرح ریزی شده بود. گاهی اوقات این بنا که احتمالاً تالار بازی بود، بر فراز ایوان یادگراهی قرار می گرفت. (ویلیبر و گلمبگ، ۱۳۷۴: ۲۴۶) جعفری در ذکر باغ «مهمتر علیشاه فراش» چنین شرح داده: «باغی به غایت وسیع است و دو نهر آب در آن جاریست، با درگاه عالی و طنبی بر بالای آن؛ و بر بالای آن دو طنبی متصل یکدیگر منقش و جامه های لطیف نهاده». (جعفری، ۱۳۴۳: ۱۴۲) این گونه طنبی در ورودی بناها و باغ تعریف میشود و عمارتی مفصل و دارای تزئینات شکوه مند بوده است. در ادامه بررسی متون تاریخی با ساباط هایی مواجه می شویم که دارای فضاهایی همچون چهار صفا و طنبی بر بالای خود بوده اند. این ساباط ها معمولاً بصورت دو طبقه بودند که در طبقه بالا فضاهای شاه نشین با تزئینات قرار داشتند. کتاب تاریخ جدید یزد در ذکر خانه امیر فخرالدین احمد ندوشنی می نویسد: «مقارب در مدرسه عبدالقادریه ساباطی عالی و بر بالای آن طنبی و چهار صفا مروح ساز داد» (جعفری، ۱۳۳۸: ۶۲). ایجاد فضای چار صفا و طنبی بر بالای درگاه ورودی نه فقط در خانه ها بلکه در مدارس و باغات یزد در این

دوره نیز دیده می شود. جعفری در معرفی باغ ساباط به ساخت ساباطی عالی بردرباغ اشاره می کند. این ساباط بصورت عمارت دوطبقه بوده که در بالای خود طنبی داشته و آب تفت از میان ساباط می گذشته است. (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۷۹). کاتب در معرفی دیوانخانه خواجه ضیاء الدین محمد به بالا خانه ای مرغوب بر بالای ساباط اشاره می کند که در آن جامهای الوان قرار داشته است. نکته جالب توجه اینست که کاتب دقیقا اشاره می کند که خواجه بر روی کوچه داربند اجرا نموده و برکنار آن طنبی ساخته است. باتوجه به الگوی رایج در برخی ساباط ها که طنبی بر روی ساباط درگاه ساخته می شود می توان با احتیاط نتیجه گیری کرد که منظور کاتب از بالاخانه، همان طنبی بوده است. (کاتب، ۱۳۸۶: ۹۹)

گونه سوم ساباط

دسته سوم ساباط های یزد تعداد زیادی ندارند. این نوع ساباط بصورت صاف سازی در جلوخان ساختمانها ایجاد می گردید. دهخدا در ذیل معنای ساباط، شهری به نام مدائن و آن معرب بلاس آباد آورده است. بلاش بن فیروز ساسانی از عمارت، دو شهر کرده است یکی بلاش آباد بساباط مدائن و دوم بجانب حلوان و بلاش فرخوانندواکنون خراب است. (بهار و عبداللهی، ۱۳۸۴: ۷۲) هنگامی که حضرت امام حسن بعزم جنگ با معاویه از کوفه خارج شده بود چند روزی در ساباط مدائن اقامت کرد و خطبه ای ایراد فرمود که موجب طغیان سپاهیان گردید. (خواندمیر، ۱۳۶۲: ۲۳ و ۲۴) همانگونه که از متون تاریخی برمی آید منظور از ساباط عمارت ایوان مدائن بوده است. ایوان مدائن بصورت ایوانی در میانه وطاقنمایی برابر با ارتفاع ایوان دارد که با پیلک ها و کوردهایی آرایش یافته است. نسبت دادن کل ساختمان طاق کسری به ساباط هم با کارکرد آن که محل استراحت و جلوس هست و هم با کالبد آن هماهنگ است. نکته دیگر که باید در نظر گرفته شود فرم طاق ایوان مدائن هست که بصورت ناوی یا آهنگ است و انطباق معنایی با واژه سباطانه دارد؛ بنابراین می توان گفت که به صاف سازی ها وطاقنماهای جلوی درگاه ورودی ساختمانها نیز ساباط گفته میشود که در متون تاریخی یزد نیز نمونه هایی از آن مشاهده می گردد. کتاب تاریخ جدید یزد در ذکر مدرسه شمسیه اینگونه ساباط آنرا معرفی می نماید «وچهار ساباط عالی بر طرفین مدارس ساز کردند و قریب سی دکان در ضمن آن» (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۱۸). ساباط مدرسه بصورت چهارگانه بوده و درکنار آن بازار قرا داشته است. از سویی دیگر کاتب در همانجا اشاره می کند که کتیبه کاشی ساباط درجهه روبه بازار قرار دادند «وکتبه کاشی تراشیده بر طرف

بازار ساباط بنهادند وموقوفات بر آن ثبت کردند» (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۱۸) در انطباق متون تاریخی با وضع موجود می توان اعلام کرد منظور کاتب از ساباط، طاقنماهای جلوی درگاه مدرسه شمسیه است که فضای جلوخان مدرسه را آرایش می داده و در کنار بازار قرار داشته است. از سویی دیگر جعفری در ذکر مدرسه شمسیه مینویسد «در جنب آن مدرسه ساباط عالی ساخته وبکاشی تزیین داده» (جعفری، ۱۳۳۸: ۸۸). ساباط مدرسه شمسیه دارای تزئینات کاشی بوده که در بررسی مطالعات میدانی مشخص گردید که آثار وشواهد از وجود تزئینات کاشی در ازاره طاقنماهای مدرسه حکایت می کند. علاوه بر آن شرح جامع مفیدی بر مدرسه شمسیه، این نظر که ساباط همان طاقنماهای جلوخان است تکمیل می کند. جامع مفیدی مدرسه را بدین صورت شرح می دهد: «ساباطی در نهایت ارتفاع بر در مدرسه ساخته موقوفات رادر کتابه به کاشی ثبت گردانید» (مستوفی باقی، ۱۳۸۵: ۵۵۹) اطلاق واژه ساباط به طاقنماها وصفه های جلوی بناها تادوران قاجار نیز رواج داشته است بصورتیکه در جامع جعفری در معرفی باغ دولت آباد اینگونه توضیح می دهد: «وبرداری که در خیابان است بعضی عمارات دلکش ساخته است که از آن جمله ساباطی است شبیه به طاق کسری و مانند بندامیر مشتمل برطاقها». (طرب نائینی، ۱۳۵۳: ۳۵۷) کاتب در جایی دیگر در ذکر شیخ تقی الدین دادا به خانقاه سرآب نو (شیخداد) وساباط آن اشاره می کند. «به قرب صد قدم تخمینا دیگر باره درگاهی به غایت عالی ساخته وساباطی خوب پرداخته، امهنوز ناتمام است» (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۴۵) بنظر میرسد این ساباط همان درگاه ورودی مجموعه سلطان شیخداد یزد باشد که پس از مزار ومدرسه ساخته شده است وبصورت درگاه بلند وطاقنماهایی در کنار است. در متون تاریخی یزد درباره باغ ساباط گزارش های متنوعی ذکر شده است. کاتب درباره ساباط این باغ می گوید «از فصل بهار تا خریف اولاد بنی مظفر در آن باغ بودندی، و بیرون ساباطی خوب رفیع گردانید ودورویه خانه ها بساخت» (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۷۹) این ساباط که در دوطرف خود صغه سازی شده روبه سوی میدانی بزرگ بوده است. این باغ تنها باغ بود که یک میدان اسب سواری یا سیرک مخصوص به خود داشته است. (ویلبر وگلمبگ، ۱۳۷۴: ۲۴۶). در نهایت گونه های ساباط در قالب یک جدول ارایه شده است. (جدول ۴)

نمونه تاریخی	ویژگی های معماری	گونه	ساباط
ساباط خانه شرف الدین یعقوب قاضی-خانه امیرشمس الدین محمدخضرشاه- ساباط خانه امیرغیاث الدین علی- ساباط ده نیم-ساباط باغ مهداعلی بیکه سلطان بنت شاهزاده بایسنغر	دسته اول بصورت سایبان برروی معبر ساخته شده و دربندنه خود دارای صغه نیستند	گونه اول	
باغ گرشاسبی- ساباط قاضی - خانه خواجه صدرالدین احمد ایبوردی- باغ سعدآباد-باغ عشرت آباد-باغ فیروزی	دسته دوم بصورت طاق برروی معبر ساخته شده و دارای صغه هایی برای نشستن هستند		
ساباط خانه امیرحسین بن امیرفخرالدین ندوشنی- ساباط خانه خواجه ضیاءالدین محمد- ساباط باغ تخته-ساباط باغ لایستان- ساباط نقشین- ساباط باغ طغی شاه باغ مهترعلیشاه فراش-باغ امیرشاه	بصورت عمارت دواشکویه در ورودی ساختمان (اکثراباغات) بوده و درطبقه دوم دارای فضای شاه نشین است.	گونه دوم	
باغ ساباط- ساباط مدرسه شمسیه	بصورت طاقتماها و صغه هایی بر بندنه ساختمان ورو به سوی میدان یا شارع بوده است.	گونه سوم	

جدول ۴: دسته بندی ساباط های مذکور در متون تاریخی یزد.

بحث و تحلیل

قبل از شرح گونه های ساباط در یزد بهتر است نیم نگاهی به دلایل پیدایش ساباط داشته باشیم. پیرنیا دلیل ساخت ساباط را ایجاد سایه برای آسایش و استراحت می داند. بعقیده پیرنیا در شهرهای گرمسیری مجبور بوده اند، کوچه را تنگ و دیوار را بلند بگیرند و برای ایجاد سایه، ساباط می گذاشتند (پیرنیا، ۱۳۸۰: ۴) این نظر با حضور ساباط در مناطق سردسیری نقض می شود. پیرنیا ضمن صحت گذاشتن بروجود ساباط در مناطق سردسیری دلیل آن را درارتباط با آسایش زیستی دانسته است و توضیحی مضاف برای دلایل ساباط های سردسیری ارائه نمی دهد. بعضی کوشیده اند با مجزا نمودن ساباط در اقلیم های متفاوت و انتساب دادن ساباط اصیل به مناطق مرکزی و جنوبی ایران این نقیصه را جبران نمایند. (شمس، ۱۳۸۹: ۱۱۰) پیرنیا ایجاد سایه برای استراحت به ساباط های بین راهی نیز تسری می دهد و اشاره می کند که در راه های کویری چون آبادی نبوده، قسمتی از راه را می پوشانند تا قافله در آنجا استراحت کند. این محل ها شامل چند طاقنما و یک آب انبار بوده است. (پیرنیا، ۱۳۸۰: ۴) در انطباق با این موضوع می توان به این نکته اشاره نمود که یکی از واژه هایی که در گذشته عملکردی همانند ساباط داشته، کلمه «مستراح» بود. کلمه مستراح نه در معنای امروزی آن بلکه مستراح در عرف قدیم بهمان معنای لغوی آن که استراحتگاه بوده بکار می رفته است. برای مثال در جامع الخیرات اینگونه آمده است: «تمامت چهارباب دکان متصل بهم در خارج شهر در محلی که بنام سرریگ معروف است و حدود آنها منتهی می شود به مستراح نظام الدین عبدالقادرین علیشاه بزاز و محدود به کاروانسرای موسوم به کمال کاشی...» (حسینی، ۱۳۴۱: ۱۹۷) ساختمان مستراح محدود به شهر نبوده بلکه در ربض شهر یزد هم بکار می رفته است. «باغ مشجر و مستراح واقع در صحرای شهر در محل بلوک دھوک مشهور به باغ فخارها» (همان: ۳۸)

بنظر می رسد برای رسیدن به دلایل پیدایش ساباط باید به ریشه های پیش از اسلام آن رجوع نماییم. باتوجه به اینکه هنوز در یزد و روستاهای اطراف شاهد حضور زرتشتیان هستیم و ساخت ساباط در معماری آنها نیز دیده می شود، بنابراین نگارنده مبادرت به مطالعات میدانی و کتابخانه ای درباره ساباط در آن بافت ها نموده است. نگارنده در پرس و جوهای محلی^۱ از زرتشتیان متوجه شده که زرتشتیان هر روستای استان یزد متعلق به یک ناحیه از ایران بوده اند که در دوران اسلامی به یزد مهاجرت کرده اند. زرتشتیان روستای مبارکه از واژه «کیتار» برای ساباط استفاده می کنند. کیتار از دو بخش «کی + تار» تشکیل شده است. واژه کی به معنی

کوچه و کلمه تار به معنای تاریک هست و در مجموع به معنای کوچه تاریک بکار گرفته می شود. بکارگیری واژه های «کوتور، کوتار، کیتور، کیتار» همگی به معنای ساباط بوده است. زرتشتیان مبارکه برای معابر داخل روستا دو واژه را بکار میگیرند. اولین واژه «کی» و دیگری «کیچه» است. کلمه «کی» را به کوچه هایی که از دو طرف باز باشد یا عبارتی کوچه ای که بن بست نباشد، بکار گرفته می شود. واژه «کیچه» را برای کوچه های بن بست بکار می گیرند. نکته قابل تامل اینست که در روستای میمند نیز که تادوران معاصر فرهنگ و زبان خود را حفظ کرده اند به کوچه های خود کیچه می گویند. (ابراهیمی میمند، ۱۳۹۰: ۷۵) معابر میمند نیز در انطباق معنایی با واژه کیچه بوده و خانه ها در دل کوه و در انتهای کوچه ای بن بست قرار دارد. (پورمهراب، ذاکرسلطانی و اشرفی، ۱۳۹۴: ۱۳۷) در فرهنگ نامه معماری ایران کوتار را این گونه معنی کرده است: کوچه ای را گویند که بالای آن را پوشیده باشند، کوچه سرپوشیده را گویند واصل آن کوی تار بوده یعنی کوچه تاریک، ساباط. (بهشتی و قیومی، ۱۳۸۸: ۲۱۱) زرتشتیان مبارکه کیتار را در جلوی هر خانه ای نمی ساختند و تعداد آنها محدود است در حالیکه در روستای مزرعه کلانتر، تعداد زیادی ساباط بچشم می خورد. (فاضلی و یانگ، ۱۳۹۸: ۲۱۴) کیتار در معماری زرتشتیان اهمیت ویژه ای دارد. یکی از عناصر ساختمانی که در کوتار دیده می شود «پیرانگاه» یا به تلفظ محلی «پیرون» است. پیرانگاه ها در واقع حفره هایی هستند که به اشکال مختلف در دیوار کوچه ها ایجاد می شدند و در آن آتش روشن می کردند معمولاً یک سکو در پایین پای این حفره ها ساخته می شد. درون این حفره ها را کاسه های کباره ای (سفالی) قرار می دادند و داخل آن را روغن ریخته و روشن نگه می داشتند. (کریمی و کریمیان، ۱۳۹۸: ۲۲) در برخی بافت های زرتشتی نشین بروی این آتشدان های دیواری سقف اجرا نموده و تشکیل کوتار داده و یا پیرانگاه بصورت ساختمانی کوچک و مجزا بوده است که نمونه آن در روستای مزرعه کلانتر مشاهده می شود. (فاضلی و یانگ، ۱۳۹۸: ۲۱۴) پیوند کیتار با آتش و نور محدود به مناطق گرم و خشک مرکزی نبوده است و در جاهای دیگر ایران نیز بکار می رفته است. برای نمونه در روستای ایبانه که خوش آب و هواست، ساختمانی وجود دارد که به آن «هرپاک» می گویند. راعی ضمن رد نظر ماکسیم سیرو در ارتباط با آتشکده بودن آن، هرپاک را ساباط دانسته است. (راعی، ۱۳۹۲: ۲۷). بنظر نگارنده این ساختمان ساباطی (کوتاری) بوده که با نور آتش که نماد پاکیزگی بوده، گره خورده است. در تلفظ محلی که به آن هرپوک^۲ گفته می شود می توان ریشه های پیش از اسلام و کارکرد بنا را مشخص نمود. اگر هرپاک بصورت هرپاک (هرپوک) خوانده شود به معنای زیر آتش است. معنای

زیرآتش بودن با کارکرد بنا که گفته می شود بر روی سقف آن آتش (باذغال سنگ که به وفور در این ناحیه دیده می شود) روشن می کردند، انطباق دارد. اگر هرپاک را بصورت هرپاک (هرپوک) بکار گرفته شود نیز به معنای نوربزرگ یا کل (بواسطه آتش بزرگی که روی سقف بوده) هست که باز با نقش ساباط هماهنگ است؛ بنابراین نگارنده نیز در همراهی با نظر راعی، هرپاک را ساباطی دانسته که بر روی کوچه ساخته شده است و نه آتشکده ای در پایین دست بافت، هرچند این ساباط همانند کیتارهای منطقه یزد با آتش گره خورده است. پیرانگاه در معماری چند نقش را برعهده می گیرد. آتش پیرون، روشنی بخش کوچه های تاریک در شب هنگام بود. همچنین دورکننده اهریمن و شیاطین دانسته شده و با افروختن آتش در کوی و برزن پلیدی ها را از محله و شهر خود دور نگه می داشتند. (کریمی و کریمیان، ۱۳۹۸: ۲۳) امروزه پیرون اما به عنوان یادبود اشخاص در آنها آتش و شمع روشن میکنند و کارکرد نذری دارند. (فاضلی و یانگ، ۱۳۹۸: ۲۱۴). نذری نمودن بر ساباط امری رایج در منطقه یزد بوده است. علاوه بر این ساباط ها با جادادن سقاوه یا پیرون درون خودزمینه را برای بروز کتیبه نیز فراهم می کنند. افشار در شرح ساباط ربیع به سقاخانه زیر آن اشاره می کند که موقوفاتی از قبیل هزینه روشنایی مسجد و سقاخانه و تعزیه محرم برکتیبه آن حک شده است. (افشار، ۱۳۵۴: ۲۰۸)

موقعیت بعضی ساباط ها در بافت های قدیمی جایی برای استفاده از ساباط بعنوان محل استراحت باقی نمی گذارد. جانب الهی بافت میبد را مثال می زند که موقعیت برخی ساباط ها در کوچه های کم رفت و آمد و حتی بن بست و درموردی در فاصله کمی از بازارچه ساخته شده است. این جانمایی ها هدف ساخت ساباط بعنوان استراحتگاه را منتفی می کند. (جانب الهی، ۱۳۸۵: ۱۸۶) برخلاف ساباط که معنای استراحت و آسایش را در خود دارد، کیتار در واقعیت ملموس خود با تاریکی و سایه کوچه گره خورده است.

شناخت کامل گونه های تاریخی ساباط در متون قدیمی یزد بدست نمی آید مگر اینکه درباره چگونگی تحولات و کروئولوژی ساباط بحث شود. ساباط نوع اول ساده ترین و متعارف ترین ساباط ها هستند و همه مردم ایران مفهوم ساباط را با پوشش های طاقی معابر می شناسند. درباره پیدایش این گونه ساباط بحث های مختلفی شده است. شکل گیری ساباط در زمان توسعه و گسترش شهر بدین صورت بوده است که در هنگام عبور دادن جوی آب در مزارع بعضی زمینها به دو قسمت تقسیم می شده است. وقتی مالک تصمیم می گرفته زمین را به باغ تبدیل کند، ناچار بوده برای هر قطعه زمین دیوار کشی کند. در این هنگام برای برقراری بین دو باغ کوچه را سقف

می زدند و ساباط بوجود می آمد. (جانب اللهی، ۱۳۸۵: ۱۸۷) این نوع پدیداری ساباط مربوط به زمان ایجاد رشته قنوات جدید در شهر و معمولا هم در شاربیرونی شکل می گیرد. در کتاب تاریخ جدید یزد در ذکرباغ بیکه سلطان بنت شاهزاده بایسنغرامده است که این باغ قرب باغ امیرالیاس در خارج دروازه های یزد بوده و ساباطی بردرباغ افراخته شده است. (کاتب، ۱۳۸۶: ۹۱) نکته جالب توجه در این ساباط ها وجود آب در ساباط بوده است. یکی از ویژگی هایی که این ساباط ها دارند اینست که بواسطه اینکه مسیر آب (ممر میاه) و «راه پای» آب به کوچه تبدیل می شود، در زیر ساباط شاهد وجود جوی آب هستیم. (جانب اللهی، ۱۳۸۵: ۱۸۷) در کتاب تاریخ یزد در معرفی خانه امیر غیاث الدین علی در سر کوچه کامرانان چنین سخن رفته است: «وساباطی رفیع منیع بردر خانه و در آن ساباط آب تفت جاری کرده و یکاشی بر کتابه ساباط توحید گفته» (جعفری، ۱۳۳۸: ۴۸). باتوجه به اینکه از ساخت فضایی بر روی ساباط اشاره نکرده بنابراین می توان گفت این ساباط از دسته اول بوده است و در داخل ساباط مسیر آب وجود داشته است. در این گونه ساباط ها وقتی در داخل شارستان ساخته می شده باید با رضایت طرفین باشد. گاه نیز افراد صاحب نفوذ برای اینکه هم مقابل خانه خود سایه انداز مناسبی داشته باشند و هم از فضای بالای آن استفاده کنند، با آن که مالک زمین مقابل نبودند، با رعایت تا تطمیع صاحب ملک بخصوص اگر از اقدار ضعیف بود با استفاده از دیوار او ساباط می ساختند. (جانب اللهی، ۱۳۸۵: ۱۸۷) بهمین دلیل بیشتر ساباط هایی که درون شارستان ایجاد می شد بانسبت خویشاوندی مالکان دوطرف گذر مواجه هستیم. این نظر در مورد ساباط با مطالعات در بافت تاریخی نائین مورد تصدیق قرار گرفته است. در ساباط های نائین با مالکیت شخصی دیوارهای محصور کننده در دو طرف، ساباط به عنوان ارتباط دهنده دو خانه مجاور گذر که متعلق به یک مالک است، عمل می نماید و این باعث می شده که در هنگام بروز خطر و حمله مهاجمان امکان یاری رسانی و تردد مطلوب تر و آسانتر به دو خانه همجوار و خویشاوند فراهم آید. (سلطانی و آزاد، ۱۳۹۷: ۲۳۹) وجود ساباط در گذشته علاوه بر دلایل امنیتی و عاملی در جهت پدافند غیر عامل، در پایداری و استحکام نیز نقش داشته است. نکته ای که علت ساخت این نوع ساباط را در جلوی درگاه بعضی باغات توجیه می کند اینست که بواسطه ساخت دیوارهای باغها باچینه و امکان سرسفت شدن دیوار بدلیل مجاورت با رطوبت و همچنین طویل بودن دیوار از طاق یا لنگه طاق هایی عمود بر ساختار دیوار استفاده می کردند تا در جهت پایداری و ماندگاری دیوار کمک کند. انتساب نقش پشت بند به ساباط امری انکار ناپذیر است بطوریکه در شارستان شاهد ایجاد ساباط پس از ساخته شدن خانه های دوطرف

گذر هستیم. همچنین اگر سیر تحول کالبدی ساباط را دریافت تاریخی میبد دنبال نماییم مشخص می‌گردد که بواسطه تقویت ساختار بلند ساباط‌های مظفری با طاق‌های آهنگ و ناوی، دست به ایجاد ساباط‌های دوطبقه بصورت طاق و توزیه در دوره صفوی زده‌اند. (اسفنجاری و ذاکر عاملی، ۱۳۸۴: ۱۱۹)

نقش ساباط علاوه بر عوامل فوق در جهت سایه اندازی بردرختان مجاور نیز بوده است. در فرهنگ نامه معماری ایران در ذیل معنی ساباط به سایه بان که بالای دیواری سازندتا درختانی را که در کنار دیوار ساخته اند حفظ کند، نیز اشاره کرده است. (بهشتی و قیومی، ۱۳۸۸: ۱۴۷) نقش سایه اندازی ساباط با نقش دیگر آن که همانا تقویت نسبت لاغری جرزها بوده، همراه بوده است. بطوریکه در خانه‌های ایرانی با ایجاد ساباط امکان کاشت درختانی که در فرهنگ عامیانه نهی شده بود، وجود داشت. در فرهنگ عامیانه مردم ایران در ناحیه‌های مختلف کاشت بعضی درختان مانند کاج، سرو، سبار، جوز، خرزهره و. شگون نداشته است. همچنین کاشت بعضی درختان بخاطر رشد آنها در طول عمر سازنده و بیرون زدن سردرختان از دیوار خانه، نهی شده است. (ذوالفقاری، ۱۳۹۴: ۵۶۳) بهمین دلیل ساباط علاوه بر کمک در رشد و بالندگی درختهای مجاور کوچه در کمک به بلند شدن دیوار جهت کاشت برخی درخت‌ها نیز کاربرد داشته است.

در ساباط‌های گونه دوم نیازی به رضایت پلاک روبرو نبوده است و ساباط بصورت عمارتی معمولاً دوطبقه بر روی ملک ساخته می‌شود. در این ساباط‌ها مسئله دید و منظر جایگاهی ویژه داشته است بواسطه اینکه بعضی از این ساباط‌ها در خارج حصار و در داخل سواد شهر ساخته می‌شدند و عدم رعایت اشرافیت در باغات فشرده بیرونه شهر موضوعیت نداشته است، مبادرت به ایجاد درگاه روبه سوی شارع می‌نموده‌اند. کاتب انجام این عمل را در باغ مهترعلیشاه فراش اینگونه شرح می‌دهد «و بر درگاه طنبی بالاخانه خوب راست کرد و در پیچه بر شارع مفتوح گردانید» (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۸۱)

در فرهنگ نامه معماری ایران، نه‌ری که بر هر دو طرف آن میانه نشانده باشند اعم از اینکه معرش (دارای چوب بست) باشد یا غیر معرش نیز بعنوان معنای ساباط ذکر کرده است. (بهشتی و قیومی، ۱۳۸۸: ۱۴۷) در تاریخ جدید یزد در معرفی خانه خواجه ضیاء الدین محمد اشاره می‌کند که داربندی بر روی کوچه ساخته بودند. «و ساباط و بالاخانه مرغوب ساز داد و جامه‌های الوان بنهاد و در سر شارع داربند بست» (کاتب، ۱۳۸۶: ۹۹). بنظر می‌رسد که در الگوی ساباط‌های گروه دوم در برخی خانه‌ها بخاطر مرتفع بودن و عدم سلب بصری بنا از ایجاد سایبان جلوی درگاه ممانعت

واکتفا به ساخت داربند می کردند. هرچند نقش داربند بعنوان سایه گاه و پناه گاه آنرا در مرتبه ساباط قرار می دهد ولی کاربرد اصلی داربند^۳ درمتون تاریخی بعنوان تکیه گاه درختان و گلها بکاررفته است.

زیرگروه ساباط نوع اول که با طاقنماها وصفه سازی گره خورده است، دقیقا با معنایی که پیرنیا از ساباط ارایه می دهد بمعنای محل استراحت، هماهنگ است. بنظر نگارنده ساباط هایی که پیرنیا بعنوان منزلگاه های بین راه درمرحله سنگین راه ها ساخته می شده و دارای تختگاه و آب انبار و سکوهایی برای نشستن و آسودن داشته نیز دراین گروه قرار می گیرند. (معماریان، ۱۳۸۷: ۴۶۷) جانب الهی اشاره می کند که ساباط در قدیم به عنوان یک عنصر معماری بوده است که همیشه با تاسیسات دیگر ساخته می شد و نوعی بازار کوچک باتعدادی دکان بوده است. (جانب الهی، ۱۳۸۵: ۱۸۶) متون تاریخی یزد برای ساباط های دسته اول هم از واژه «دکانچه» استفاده می کند. برای نمونه در ذکر ساباط باغ فیروزی آمده است: «بیشتر اوقات مردم بردکانچه این ساباط نشستند برسبیل عیش» (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۸۳). این گونه ساباط ها که بیشتر در خارج شهر بکار می رفته است، در شهر یزد در داخل شارستان نیز کاربرد داشته است. برای نمونه در ساباط خانه صدرالدین احمدابیوردی کارکردی دقیقا مشابه ساباط های بین راهی داشته است. کاتب این ساباط را اینگونه معرفی می کند: «بردرخانه ساباط رفیع بساخت و دکانچه دوروی راست کردوهر بامداد تجارغریب وشهری به دیدن او آمدندی وبرآن دکانچه ها نشستندی تاخواجه بیرون آمدی وبه کاروانسرا رفتندی به جهت معاملات» (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۰۰) این گونه ساباط ها که معمولاً توسط امیران و حاکمان و طبقه مرفه برپا می شده برای اهداف دیگری بوده است. در تاریخ های محلی یزد از ساخت ساباط بعنوان یک عمل عمرانی و خیرمندی یاد شده است. (جانب الهی، ۱۳۸۵: ۱۸۶) این مکتب خیرمندی و خیراندیشی^۴ تا جایی پیش می رود که حتی دروقف نامه جامع الخیرات درباره ساباط قاضی می نویسد: «متولی... وجه نقد موصوف صرف خرید چیزهایی بکنند که برای واردین بعمارت روی ساباط تابع باغ ابی سعید میشوند و فقرا و مسکینان و غیر آنها که در ساباط وارد میگرددند غذایی آماده کندو هر طور که صلاح بدانند.» (حسینی، ۱۳۴۱: ۵۵) نائینی دونقش را برای ساباط باغ دولت آباد ذکر می کند که قابل اعتنا هست. «اگر احیانا درطویله جا بردواسب تنگ شود بعضی را نقل به آن ساباط نماید واگر گاهی هم کسی ازبانای سبیل درآن مکان که درآب وهوا و خرمی و صفا تالی گلستان ارم است سکنی گزیند مانعی ندارد.» (طرب نائینی، ۱۳۵۳: ۳۵۸) سکنی گزیدن در ساباط بصورت

موقت بصورت امری متعارف و رایج بوده است ولی استفاده از حجره ساباط بعنوان مسکن پدیده ایست که در ربع رشیدی بکار می رفته است. «حجره ها که نزدیک درخانقاه است جهت مسکن حفاظ، معروف به حجره های ساباط». (همدانی، ۱۳۵۶: ۴۳)^۵

یکی از ساباط های متفاوت مذکور در متون تاریخی یزد، ساباط خانه امیرقطب الدین خضرشاه در محله مصلی عتیق بوده است. این ساباط بصورت مسدس (شش ضلعی) بوده. (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۰۱) بهره گیری از هندسه و تنوع در طراحی در تهرانگ ساختمان در نهانز یعنی بیرون زدگی در کالبد و نخیر یعنی تورفتگی در دوران ایلخانی و تیموری نمودار می شود. (پیرنیا، ۱۳۸۲: ۲۱۴) بکارگیری هندسه مسدس هم در طراحی مدرسه غیاثیه چهارمنار (کاتب، ۱۳۸۶: ۱۲۷) و هم در آجرهای شش ضلعی این دوره، رویت می گردد. از متون تاریخی مشخص نمی گردد که این ساباط مسدس از گونه اول بوده یا دوم. بنظر نگارنده هر چند دریافت ارگانیک و اندامواره یزد کمتر ساباط های هندسی بر روی کوچه دیده می شود، ساباط مذکور از دسته اول بوده است. نمی توان ساباط مسدس را به هشتی پشت درگاه نیز انتساب داد. بدلیل اینکه فضای هشتی که به عنوان عنصر ثابت ورودی در خانه های دوره صفوی و قاجار معمول است، در معماری خانه های این دوره شخصیت چندانی ندارد و مراحل اولیه رشد خود را سپری می کند. (اسفنجاری و ذاکر عاملی، ۱۳۸۵: ۱۷۸)

نتیجه گیری

پس از مطالعه منابع تاریخی وانطباق با معماری موجود می توان ساباط های یزد را داخل سه گروه اصلی دسته بندی نمود. گونه اول که شناخته شده ترین ساباط ها هستند بصورت پوششی برروی شارع ایجاد می شدند. این گونه خود دارای دو زیرگروه بوده که دسته اول تنها طاق برروی معبر اجرا می شده است. دسته دوم علاوه برپوشش معبر در بدنه ساباط دارای دکانچه یا صفه هایی برای نشستن بوده است. در گونه اول ساباط های یزد در برخی بناها شروع به ساخت اتاق برروی ساباط نموده اند و از فضای بالای ساباط نیز استفاده کرده اند. گونه دوم ساباط های یزد بصورت عمارتی دوطبقه بوده است. این ساباط برروی کوچه ساخته نمی شده است بلکه ساباط فی نفسه عمارت ورودی بوده است. باتوجه به اینکه این ساباط ها معمولا در جلوی باغات ساخته می شده، نمای اصلی ورودی باغ را تعریف می کرده است. از متون تاریخی برمی آید که بر بالای این گونه ساباط شاهد فضاهایی مانند طنبی، کوشک و چهار صفه هستیم. گونه سوم ساباط های تاریخی یزد با طاقنما و صفه سازی جلوی بناها ایجاد می شده است. در باغ ساباط این صفه ها روبه میدان بزرگ و محل تماشای هنر نمایی هنرمندان وجدال شیروگاو بوده است. بنظر می رسد سنت طاقنما و صفه سازی پیرامون حیاط بزرگ که در بناهای پیش از اسلام مانند طاق کسری بکار می رفته تا دوران ایلخانی وجود داشته است. بکارگیری واژه ساباط برای طاقنماهای پیرامون جلوخان مدرسه شمسیه نیز دلیلی بر تداوم این سنت در منطقه کویری یزد است. هر چند بین زیرگروه گونه اول ساباط ها و گونه سوم اشتراکاتی هست ولی تفاوت اصلی بین این دو گروه وجود پوشش برروی معبر در دسته اول هست. در حالیکه گونه سوم با صفه یا دکانچه سازی روبه میدان یا صحرا (ببرونه یا سواد) ساخته می شده است. ساخت ساباط هایی که در منزلگاه های بین جاده ای ساخته می شده اشتراکات زیادی با گونه ساباط های دکانچه دار دارد و نشان از تسری و ریزش از یکی به دیگری دارد. نتایج این مطالعات مشخص نمود که برخلاف واژه ساباط در فارسی که با آسایش و راحتی گره خورده است در گذشته برای آن واژه کوتار (کیتار) به معنی کوچه تاریک را بکار می گرفتند که با عملکرد ملموس آن ارتباط داشته است. واژه ساباط که در متون تاریخی نیز بدین شکل ضبط شده است (نه ساباط) واژه ای عربی است و ارتباط نزدیکی با فرم ناوی طاق های آهنگ دارد. در حالیکه نوشتار ساباط که به معنی مکان استراحت است کمتر در متون تاریخی یزد بکار رفته است. مطالعات و پژوهش های این تحقیق قابلیت تسری به نواحی دیگر ایران که دارای ادبیات معماری محلی و منابع تاریخی هستند، نیز دارد تا از رهگذر آن

شناخت دقیق از معماری و معنای ساباط حاصل شود. علاوه بر آنچه در این تحقیق اشاره شد موضوعاتی مانند تاثیر سنت تاریکی سازی بر روی بناهای اسلامی میتواند خود موضوع پژوهشی در این ارتباط باشد.

پی نوشت

۱. نگارنده برای آشنایی با ساباط مصاحبه هایی با زرتشتیان اطراف یزد انجام داده است. از جمله اشخاصی که مصاحبه شده اند شامل: بهرام بهمردی از مبارکه، موبد آفرین از مریم آباد، زندیان از حسن آباد، سهراب سلامتی از شریف آباد و ایرج داریوشی و... هستند.

۲. واژه «پُک» که بصورت «پوک» نوشته می شود دگرگون شده پاک و به معنای پاکیزگی هست. باتوجه به اینکه نوردر فرهنگ زرتشتی نمادی از پاکیزگی هست بسیاری از فرآورده های انسانی پیش از اسلام با این واژگان ارتباط دارند. در فرهنگ زرتشتی بسیاری از واژه هابا ریشه پوک یا پاک ساخته شده اند برای مثال «پاکی» که برای قالی بافی بکار می رود و یا «پوکری» که زرتشتیان مبارکه برای مطبخ و آشپزخانه بکار می گیرند.

۳. استفاده از داربند در باغات مهترعلشاه، فیروزی و ترخان نیز بکاررفته است. برجسته ترین داربند متعلق به باغ قطب الدین خضر شاه بوده که بصورت چوب خراطی شده بوده است. (نک: کاتب: ۱۸۵)

۴. «مکتب خیر» برگرفته از سخنرانیهای دکتر محمدرضا اولیاء در جلساتی تحت عنوان هفته خوانی هست. ایشان در برابر با استایل یا سبک در معماری که برگرفته از ادبیات وارداتی غرب هست اعتقاد به وجود مکتب خیرمندی و خیراندیشی در معماری گذشته دارند و در درسگفتارهای خود انرا بسط می دهند.

۵. دروقف نامه ربع رشیدی از ساباط خانقاه نام برده شده که حفاظ آنجا می نشستند و متولی یکی از حجره ها که بزرگتر است به حفاظ متاهل می داده است: «حجره ای از جمله حجره های که در ساباط خانقاه ساخته اندو بعضی حفاظ آنجا می نشینند، یکی بزرگتر باشد متولی بدو دهد. اما آنچه اگر متاهل باشد اهل و عیال او در آنجا بنشینند در محله صالحیه خانه جهت خود بسازد». (نک: همدانی، ۱۳۵۶: ۱۸۳)

منابع

۱. ابراهیمی میمند، کبری. (۱۳۹۰). میمند شاهکار جوادان، کرمان: مرکز کرمان شناسی
۲. اسدی مهدی آبادی، الهام و کامران کسمایی، حدیثه، (۱۳۹۵)، مقایسه تطبیقی ساباط در اقلیم گرم و خشک و اقلیم کوهستانی، دومین کنفرانس بین المللی انسان، معماری، عمران و شهر، تبریز
۳. اسفنجاری، عیسی، ذاکر عاملی، لیلا، (۱۳۸۴)، گزارش پژوهش مسکن صفوی میبد، مرکز اسناد پایگاه پژوهشی میبدمرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان یزد
۴. اسفنجاری، عیسی، ذاکر عاملی، لیلا. (۱۳۸۵). «خانه های مظفری میبد». در میبد شهری که هست، به کوشش عیسی اسفنجاری کناری ۱۵۷-۲۰۸، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری؛ پایگاه پژوهشی میراث فرهنگی شهرتاریخی میبد
۵. افشار، ایرج. (۱۳۵۴). یادگارهای یزد. تهران: انتشارات انجمن آثار ملی
۶. بگری، فاطمه و عامری سیاهوئی، حمیدرضا. (۱۳۹۹)، بررسی گونه شناسی ساباط از منظر فرم و عملکرد در اقلیم گرم و خشک، هفتمین کنفرانس ملی پژوهش های کاربردی در مهندسی عمران، معماری و مدیریت شهری، تهران
۷. بهار، محمدتقی و عبداللهی، علی اصغر، (۱۳۸۴)، مجمل التواریخ والقصص، تهران: دنیای کتاب
۸. پورمهراب، غلامحسین؛ ذاکرسلطانی، نادر؛ اشرفی، مهناز. (۱۳۹۴). مجموعه مقالات اولین همایش معماری دست کند، تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری
۹. پوراحمد، لیلا؛ میرزایی، المیرا؛ بهاری نژاد، مرجان؛ پرورش مشهدی، سیما، (۱۳۹۹)، ویژگی ها و دلایل استفاده از ساباط در اقلیم گرم و خشک، هفتمین کنفرانس ملی فناوری های نوین در مهندسی عمران، معماری و شهرسازی، تهران
۱۰. پیرنیا، محمد کریم. (۱۳۸۰). آشنایی با معماری اسلامی ایران؛ تدوین غلامحسین معاریان، تهران، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، چاپ پنجم
۱۱. پیرنیا، محمد کریم. (۱۳۸۲). سبک شناسی معماری ایرانی، تدوین غلامحسین معاریان، تهران: انتشارات پژوهنده، چاپ دوم
۱۲. توسلی، محمود، (۱۳۹۱)، ساخت شهر و معماری در اقلیم گرم و خشک ایران. اصاح

- چاپ نخست، تهران: تندیس نقر های.
۱۳. جانب اللهی، محمدسعید، (۱۳۸۵). چهل گفتار در مردم شناسی میبد (دفتر دوم و سوم)، تهران: گنجینه هنر
۱۴. جعفری، جعفر بن حسن جعفری؛ (۱۳۴۳)، تاریخ یزد، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب
۱۵. حسینی یزدی، سید رکن الدین. (۱۳۴۱). جامع الخیرات، به کوشش محمد تقی دانش پژوه و ایرج افشار، تهران: فرهنگ ایران زمین
۱۶. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۳). لغت نامه. تهران: دانشگاه تهران، چهل و سه دفتر. چاپ اول از دوره جدید
۱۷. ذوالفقاری، حسن. (۱۳۹۴). باورهای عامیانه مردم ایران، تهران: نشر چشمه، چاپ اول
۱۸. راعی، حسین. (۱۳۹۲). ایبانه یک روستا یک محله یک بنا، تهران: ایران نگار
۱۹. سلطان زاده، حسین، (۱۳۹۱)، فضاهای شهری در بافتهای تاریخی ایران، تهران، دفتر پژوهشهای فرهنگی
۲۰. سلطان زاده، حسین، (۱۳۸۴). فضای ورودی در معماری سنتی ایران، تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، چاپ دوم.
۲۱. سلطان زاده، حسین، (۱۳۹۱)، فضاهای ورودی، تهران، دفتر پژوهشهای فرهنگی
۲۲. سلطان زاده، حسین، (۱۳۹۰)، نایین شهر هزاره های تاریخی، تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، چاپ دوم.
۲۳. سلطانی محمدی، مهدی و آزاد، میترا. (۱۳۹۷). گونه شناسی سابات های بافت تاریخی نایین، پژوهش های باستان شناسی ایران، شماره ۱۹، دوره هشتم
۲۴. شجاع رضوی، سعیده، (۱۳۸۴)، واژه نامه توصیفی معماری و حوزه های وابسته در گویش میبد، چاپ اول، تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری
۲۵. شمس، صادق. (۱۳۸۹). جلوه های هنر معماری ایران زمین واژه نامه سنتی معماری ایران، چاپ دوم، تهران، انتشارات علم و دانش نوآوران دانشگاه شهید بهشتی.
۲۶. طرب نایینی، محمدجعفر بن محمدحسین، (۱۳۵۳)، جامع جعفری: تاریخ یزد در دوران نادری، زندی و عصر سلطنت فتح علی شاه، به کوشش ایرج افشار، انجمن آثار ملی، تهران
۲۷. عزیزی تفتی، ماجد و بیگ زاده شهرکی، حمیدرضا، (۱۳۹۶)، گونه شناسی و تحلیل

- چگونگی کارکرد سازه ای ساباط در یزد نمونه موردی ساباط بازار محله، ساباط وزیر و ساباط مسجد تبریزیان در یزد، پنجمین کنفرانس ملی مهندسی عمران، معماری و توسعه شهری پایدار، تهران
۲۸. عمید، حسن، (۱۳۸۹). فرهنگ فارسی عمید. چاپ اول. تهران: اشجع، با همکاری میکایل.
۲۹. غیاث‌الدین بن همادالدین خواندمیر، (۱۳۶۲)، تاریخ حبیب السیر فی اخبار افراد البشر، مقدمه جلال الدین همایی وزیرنظرمحمد دبیرسیاقی، تهران: انتشارات خیام
۳۰. غیاثی، خشایاروکامران کسمائی، حدیثه. (۱۳۹۷). گونه شناسی فرمی ساباط در اقلیم گرم و خشک ایران، معماری شناسی، شماره ۶. اسفند
۳۱. فاضلی، حسن ویانگ، راث. (۱۳۹۸). پروژه مطالعه باستانشناختی فرهنگ زرتشتیان میبد (یزد): گزارش مقدماتی بررسی مزرعه کلاتر و روستای حسن آباد، مطالعات باستان شناسی، دوره ۱۱، شماره ۲، پاییز وزمستان
۳۲. قبادیان، وحید. (۱۳۷۳). بررسی اقلیمی ابنیه سنتی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران
۳۳. قیومی بیدهدی، مهرداد وبهشتی، سیدمحمد، (۱۳۸۸)، فرهنگ نامه معماری ایران درمراجع فارسی، اصطلاحات ومفاهیم، ج ۱، فرهنگستان هنر
۳۴. کاتب، احمد بن حسین بن علی؛ (۱۳۴۵)، تاریخ جدید یزد؛ تهران، انتشارات فرهنگ ایران زمین
۳۵. کریمی، فاطمه وکریمیان، حسن. (۱۳۹۸). فضاهای مذهبی در کالبد شهر زرتشتی مطالعه موردی: یزد، فصلنامه مطالعات شهرایرانی اسلامی، شماره ۳۷، پاییز
۳۶. گلیجانی مقدم، نسرین. (۱۳۸۶). تاریخ شناسی معماری ایران، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم
۳۷. لمبتون، آن. (۱۳۶۰). ادبیات شرح حال نویسی درایران، در کتاب یعقوب آژند، تاریخ نگاری درایران، تهران: نشرگستره
۳۸. مداحی، سیدمهدی؛ آزادگان، بهروز؛ نصیر، زهرا؛ سهامیان مقدم، ملیکا، (۱۳۹۹)، ارزیابی عملکرد سازه ایی ساباط ها در معماری بومی سنتی ایران؛ (نمونه موردی ساباط های شهر یزد)، سومین کنفرانس بین المللی عمران، معماری و مدیریت توسعه شهری در ایران، تهران

۳۹. مستوفی بافقی، محمد؛ (۱۳۸۵)، جامع مفیدی؛ تهران، انتشارات اسدی، چاپ دوم.
۴۰. معماریان، غلامحسین. (۱۳۸۷). معماری ایرانی، چاپ اول، تهران: سروش دانش
۴۱. مکوندی، مهدی؛ شوهان، علیرضا؛ مکوندی، آناهیتا؛ دورخیز، محسن، (۱۳۹۲)، گونه شناسی ۳۳ ساباط موجود در بافت قدیم دزفول و اثر گذاری آن در طراحی شهری، همایش ملی معماری پایدار و توسعه شهری، بوکان
۴۲. نعیم، غلامرضا، (۱۳۸۳)، دزفول شهر آجر، سازمان میراث فرهنگی.
۴۳. ولی بیگ، نیما و توکلی، شفق، (۱۳۹۲)، گونه شناسی فرمی ساباط های ایرانی برپایه هندسه، همایش ملی معماری، شهرسازی و توسعه پایدار با محوریت از معماری بومی تا شهر پایدار، مشهد.
۴۴. ویلبر، دونالد؛ گلمبگ، لیزا، (۱۳۷۴)، معماری تیموری ایران و توران؛ ترجمه کرامت الله افسر و محمد یوسف کیانی، تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور، چاپ اول
۴۵. همدانی، رشیدالدین فضل الله، (۱۳۵۶)، وقف نامه ربع رشیدی، به کوشش ایرج افشار و مجتبی مینوی، تهران، انجمن آثار ملی